

Тетяна Єрескова (Донецьк)

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЖИТЕЛІВ ДОНЕЧЧИНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Осмилення змін, що відбуваються в Україні з моменту здобуття незалежності, зумовило інтерес до проблеми формування єдиної української нації. Фахівці з проблем націотворення вважають сутнісними характеристиками нації спільну державну мову, спільні символи, лояльність до держави та її законів, спільні інтереси і надії на краще влаштування суспільного життя¹. В Україні небезпідставно проблему побудови політичної нації зазвичай пов'язують з проблемою національної ідентичності. Останнім часом яскраво виявилися тенденції, що вказують на існування між різними регіонами України певних відмінностей у підходах до питання національної ідентичності. Про це свідчать результати соціологічних досліджень з цієї проблеми (зокрема, проект «Україна на порозі XXI ст.», здійснений Інститутом соціології НАН України протягом 1994–2001 рр.; опитування «Львів — Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей», 2004 р.).

У цій статті ми проаналізуємо погляди жителів Донецького регіону на проблему становлення єдиної української нації, які було виявлено під час соціологічного дослідження, проведеного кафедрою соціології управління Донецького державного університету управління «Дослідження рівнів сформованості національної самосвідомості членів соціуму в період суспільних трансформацій (на прикладі Донецького регіону)». Як критеріально-оцінювальне підґрунтя національної ідентичності ми використовуємо **рівень сформованості національної самосвідомості** мешканців Донецького регіону. Результати емпіричного дослідження дають можливість зробити попередні висновки про певний рівень національної самосвідомості, сформований у мешканців Донецького регіону, за якого поняття «нація» розуміється саме у громадянському, політичному значенні цього терміна — як єдиний соціальний організм, спільнота, в котрій «один за всіх і всі за одного»².

Сьогодні проблема формування національної самосвідомості стає дедалі актуальнішою. Національна ідентичність насамперед виявляється в ідентифікації членів певної спільноти як співгромадян³. Національна самосвідомість — це усвідомлення громадянами себе членами єдиного громадянського суспільства, єдиної нації. Показником національної самосвідомості виступає загальне доброзичливе ставлення до своїх співвітчизників, які є громадянами певної держави, тобто усвідомлення того суспільного організму, який в усьому світі має назву «нація за громадянством» і включає

етнічні меншості, носіїв різних мов і культур⁴. Усвідомлення цього, у свою чергу, сприятиме формуванню у членів соціуму ставлення до нації як спільноти усього населення, усіх етносів, що проживають у межах даної держави і об'єднуються за допомогою юридичних інституцій, прав громадянства та через духовну потребу жити і діяти разом, спільно рухатися до визначеної мети.

Проблема формування та значення національної самосвідомості для процесу націотворення розглядалася в багатьох працях, починаючи від Й. Г. Гердера та Д. Мілля до В. Коннора, Г. Сетон-Вотсона, сучасних концепцій Е. Гелнера та Ю. Габермаса; щодо українського випадку, безсумнівно, однією з найцінніших є праця З. Когути⁵. Проте, незважаючи на розмаїття підходів, спільною думкою є визнання великої ролі національної самосвідомості для формування держави.

Серед сучасних українських вчених проблему національної самосвідомості під час розвитку та становлення української державності вивчають, зокрема, О. Антонюк, Й. Вирост, П. Гнатенко, М. Головатий, Є. Головаха, О. Забужко, Г. Касьянов, А. Колодій, С. Кримський, В. Лісовий, Ю. Павленко, Ю. Римаренко, В. Смолій, А. Цофнас. Для нас найцікавішими є дослідження І. Кононова⁶, який займається саме аналізом етнічних характеристик, але на матеріалах Луганщини.

Протягом березня-травня 2005 р. кафедрою соціології управління Донецького державного університету управління було проведене соціологічне опитування, результати якого дають можливість визначити рівень сформованості національної самосвідомості жителів Донецького регіону. Одним із завдань цього дослідження був *аналіз готовності українців та росіян Донбасу ідентифікувати своїх співгромадян як єдину націю в рамках держави Україна*. Було опитано 626 чоловік, вибірка репрезентативна за національною ознакою та соціальним статусом. На питання *«Чи можна прирівняти становлення єдиної української нації з прийняттям громадянства України?»* 25 % респондентів відповіли *«можна»* (так вважають 31 % росіян та 22 % українців); 58 % — *«не можна»* (відповідно 53 % росіян та 60 % українців); 17 % — *«важко відповісти»* (росіян — 17 %, українців — 17 %).

На уточнювальне відкрите питання *«Чому?»* було одержано такі відповіді. Респонденти, які ототожнюють процес становлення української нації з прийняттям громадянства України, так мотивували свої відповіді: *«Головне громадянство, а не національність»* — 47 % (так вважають 48 % росіян і 47 % українців); *«Громадянин — це і є член нації»* — 41 % (43 % росіян і 39 % українців); *«Громадянство — це етап становлення нації»* — 12 % (9 % росіян і 14 % українців).

Респонденти, які вважають за неможливе прирівнювати процес становлення української нації з прийняттям громадянства України, наводили такі аргументи: *«Громадянство отримуєш, а приналежність до нації усвідомлюєш»* — 46 % (так вважають 64 % росіян і 38 % українців); *«Це різні поняття»* — 25 % (21 % росіян і 27 % українців); *«Громадяни — це взагалі не нація»* — 16 % (10 % росіян і 19 % українців); *«Членом нації можна бути і без громадянства»* — 15 % (14 % росіян і 15 % українців).

Отже, більшість населення Донбасу (58 %) не ідентифікує громадянство України з приналежністю до української нації. Така думка більш поширена серед українців за національністю (60 %). Аналіз відкритого питання «Чому?» також свідчить про дещо більшу толерантність росіян до співгромадян порівняно з вираженим прагненням українців до утвердження етнічного компонента у побудові нації.

Це підтверджується і відповідями респондентів на питання: «*Чи повинні бути в українців за національністю переваги в процесі формування єдиної української нації по відношенню до інших національностей?*» «Так» відповіли 25 % респондентів (20 % росіян і 27 % українців); «ні» — 69 % (76 % росіян і 65 % українців); «важко відповісти» — 6 % (3 % росіян і 8 % українців). Ці дані певною мірою є обнадійливими, бо можуть означати неможливість поширення крайніх проявів націоналізму, як-от: шовінізму чи расизму. Відповіді на уточнювальне відкрите запитання «Чому?» розподілилися таким чином: «*У корінній нації повинні бути привілеї*» — 24 % (відповідно 19 % росіян і 26 % українців); «*Україна — демократична держава, тому привілеїв бути не повинно*» — 41 % (45 % росіян і 39 % українців); «*Всі нації повинні бути рівні, як це було в СРСР*» — 20 % (22 % росіян і 20 % українців); «*Привілеї — це прояв націоналізму*» — 8 % (10% росіян і 7 % українців); *не визначились* — 7 % (3% росіян і 9% українців).

Таким чином, результати дослідження показали, що більшість населення Донецького регіону на сьогоднішній день ще не готова сприймати принцип «*нація за громадянством*». Більшість респондентів включає до поняття «нації» також і етнічність. Це свідчить про те, що у жителів Донецького регіону на даному етапі розвитку все ще домінує принцип «*нації по крові*», який, на нашу думку, є однією з причин того, що Україна ще не повною мірою стала єдиною державою в політичному, економічному, соціальному і культурному плані. Саме тому ми і говоримо про необхідність свідомого формування у членів українського суспільства так званої «розумної ідентичності» (за Ю. Габермасом)⁷. Головний компонент «розумної» національної ідентичності — вшанування місця свого постійного проживання як своєї Батьківщини. Широта сприйняття місця свого проживання залежить від рівня сформованості національної самосвідомості людини. Її межі можуть простягатися від власного будинку, вулиці, міста до районних і обласних масштабів, а в ідеалі збігатися з кордонами всієї держави. Проте, певна річ, однозначних «рецептів» у побудові національної ідентичності давати не можна, і тільки подальші дослідження зможуть виявити, яким чином розвивається самосвідомість наших співгромадян — за «етнічним» чи «громадянським» сценарієм.

¹ Головатий М. Національні інтереси як основа формування державності: теоретико-методологічні засади//Український соціум. — 2003. — № 1. — С. 88.

² Кондрашин И. Истины бытия в зеркале сознания. Системный подход к диалектике менталитета. — М., 2001. — С. 385.

³ *Краснокутська Ю.* Особливості становлення національної ідентичності в сучасному українському суспільстві//Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. — Харків, 2004. — С. 277.

⁴ Див., напр.: *Брубейкер, Роджерс.* Громадянська та етнічна нації у Франції та Німеччині//Націоналізм. Антологія. — К., 2006. — С. 311–316.

⁵ *Когут З.* Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. — К., 2004.

⁶ *Кононов И.* Донбасс: этнические характеристики региона//Социология: теория, методы, маркетинг. — 2003. — № 2. — С. 72–97.

⁷ *Хабермас Ю.* В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи/Пер. с нем. — Донецк, 1999. — С. 5.